

Крок вперед зробило лісохімічне виробництво. На початку XX ст. було введено в дію лісохімічні заводи у Сваляві та Вигоді. Незначні зміни відбулися в більшості галузей харчової промисловості регіону. В цей період працювали два цукрових заводи на Буковині. У 1913 р. почав працювати цукровий завод в галицькому місті Ходорові.

На початку XX ст. на західноукраїнських землях діяло 5 великих державних тютюнових фабрик (чотири в Східній Галичині й одна на Закарпатті). Західноукраїнські фабрики лише незначною мірою забезпечували місцеві потреби в тютюнових виробках і переважна частина їх завозилася з центральних районів монархії Габсбургів.

Продукція легкої промисловості західноукраїнських земель не могла успішно конкурувати з австрійськими, угорськими і закордонними промисловими виробами і через це розвивалася повільно. Відставало, зокрема, текстильне виробництво. Так, у Східній Галичині на початку XX ст. діяло лише кілька текстильних підприємств. На найбільших з них було зайнято по кілька десятків робітників.

У західноукраїнських землях важкої промисловості майже не існувало. Машинобудування було розвиненим слабко. В Закарпатті – у Довгому, Кобилицькій Полянці та Фридешові діяли металургійні заводи, де виплавляли чавун. На цих підприємствах використовувалася застаріла техніка. Тільки завод у Кобилицькій Полянці був дещо модернізований протягом 1908–1912 рр. На ньому вироблялися колеса для потягів, невеликі металеві речі – сокири, лопати тощо.

На початку XX ст. на західноукраїнських землях усіма видами промислової діяльності було зайнято близько 300 тис. робітників. З них промислові робітники становили 63 тис. осіб. Вони працювали на 700 фабрично-заводських підприємствах. У Східній Галичині діяло 600 промислових підприємств фабрично-заводського типу, на яких було зайнято близько 40 тис. робітників. На залізницях і державних підприємствах працювало 6–8 тис. осіб. На Буковині в 1910 р. налічувалося 35,5 тис. робітників, у тому числі 13,6 тис. промислових. Половину з них становили фабрично-заводські робітники, які концентрувалися на 80 підприємствах. На Закарпатті чисельність фабрично-заводських робітників у 1910 р. наближалася до 7 тис. осіб³⁴.

Отже, необхідно визнати, що незважаючи на певні переваги, галузева структура західноукраїнської промисловості на початку XX ст. залишалась односторонньою і мала сировинний характер. Головну частину продукції давали галузі, що займалися добуванням і первинною переробкою місцевої сировини, – лісова, лісопильна та нафтова. Інші галузі не були достатньо розвинені. Це означає, що незважаючи на значні зрушення, становлення фабрично-заводської промисловості на західноукраїнських землях у цей час ще не завершилося.

3. Держава і монополістичний капітал

Приплив іноземних інвестицій у розвиток промисловості й транспорту України, котрий набув значних обсягів з 80-х рр. XIX ст., зумовив зростання концентрації виробництва й посилення процесів акціонування промислових підприємств. Переломним моментом в процесі концентрації виробництва стала економічна криза.

Вона призвела до краху сотень невеликих підприємств і створення низки великих монополістичних об'єднань.

У сучасній науці вважається, що «монополія існує, коли одна фірма є єдиним виробником продукту, в якого немає близьких заміників»³⁵. Проте це визначення є досить вузьким, адже характеризує монополію у чистому вигляді, котра в реальному житті майже не зустрічається. В широкому плані цю економічну категорію необхідно розуміти як недосконалу конкуренцію і визначати так – ситуація на ринку, коли кількість продавців настільки мала, що кожен з них здатен впливати на формування продажної ціни.

Капіталістична промисловість на українських землях знала майже всі монополістичні об'єднання (союзи, конвенції, картелі, синдикати, концерни, трести). Концентрація промисловості в Російській імперії, і особливо в Україні, була в низці галузей вищою, ніж у країнах Західної Європи і США. На початку XX ст. в Росії на підприємствах з кількістю робітників понад 500 працювало 54% усіх робітників, тоді як у такій розвиненій країні, як США, на аналогічних підприємствах працювало близько 33%³⁶.

Передвісником появи монополістичних об'єднань у промисловості України стало виникнення так званих представницьких організацій великого капіталу. Однією з перших таких організацій, що об'єднувала вуглепромисловців, а згодом і капіталістів низки інших галузей промисловості Донецького басейну, були з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії. Безпосереднім поштовхом до їх створення стали ускладнення, викликані економічною кризою 1873 р. Наприкінці 1873 р. група вуглепромисловців подала доповідну записку в Гірничий департамент про необхідність скликання з'їздів для з'ясування потреб кам'яновугільної промисловості. Уряд схвально зустрів ідею і дозволив їхню діяльність. У 1890 р. підприємці добилися дозволу на заснування ради з'їздів. Керівники з'їздів прагнули підтримувати їх репутацію як «представницької від промисловості» організації. Вони проводили досить чітку лінію на встановлення неподільного панування великого капіталу й водночас обстоювали свій «публічно-правовий характер» і заперечували споріднення з «приватноправовими організаціями» на зразок синдикатів. Разом з тим внутрішня організація з'їзду і його діяльність свідчили про зародження монополії. Показовим щодо цього було вирішення питання про розподіл ухвальних голосів між учасниками з'їздів. На XXIII з'їзді (1898 р.) було вирішено, що щорічна відправка 250 вагонів палива давала право підприємцям вугледобувної промисловості на один ухвальний голос, вивіз 1 тис. вагонів продукції – на 2, а більше 4 тис. вагонів – на 3 голоси. Прийнятий розмір цензу дозволяв зосередити функції з'їздівської організації в руках великих гірничопромисловців³⁷.

Монополістичні об'єднання в Україні були пов'язані з іноземним капіталом. Понад 25% іноземних капіталів, вкладених у промисловість Російської імперії на початку XX ст., припадало на Україну. У вугільній промисловості іноземцям належало 63% основного капіталу, в металургії – 90%. Іноземний капітал приваблювали в Україну високі прибутки, які майже повністю йшли за кордон³⁸.

Величезна роль у розвитку української промисловості належала акціонуванню. Перші акціонерні компанії в Україні виникли в 70-х рр. Цей процес набув широкого розмаху в 90-х роках, під час кризи 1900–1903 рр., яку змінило промис-

лове піднесення 1910–1913 рр. Створення акціонерних товариств певною мірою вирішувало проблему об'єднання індивідуальних капіталів і компенсувало нестачу грошей у підприємців. Акціонерні компанії були єдиною формою організації фінансового та монополістичного капіталу і проникнення іноземного капіталу в українську промисловість.

У 70–80-х рр. виникли перші акціонерні компанії. Чимало їх було створено в 90-х рр. Серед них Голубівське Берестово-Богодухівське гірничопромислове товариство (1890), Російсько-Донецьке товариство кам'яновугільної та заводської промисловості (1895), акціонерне товариство Брянських кам'яновугільних копалень та рудників (1896), Катерининське гірничопромислове товариство (1896), Таганрозьке металургійне товариство (1896). У 1896 р. утворилося Донецько-Петровське гірничозаводське товариство для розробки кам'яновугільних та інших покладів в Катеринославській губернії. У 1898–1899 рр. виникли Південне і Воскресенське гірничопромислові товариства, Кримсько-Донецьке товариство кам'яновугільної та гірничої промисловості, акціонерне товариство Катеринославського трубо- і залізопрокатного заводу. Південноросійське металургійне товариство. Товариство Керченських металургійних заводів і рудників, Краматорське металургійне товариство. Акціонерні компанії з'являлися також в інших галузях промисловості півдня України: Товариство рудників Дубової Балки в Кривому Розі з видобутку залізної руди (1892 р.), Російське паровозобудівне і механічне товариство (1895 р.), Російське товариство машинобудівних заводів Гартмана (1896 р.), Товариство Південноросійського машинобудівного заводу (1896 р.) тощо³⁹. В руках найбільших акціонерних товариств зосереджувалася більша частина капіталів. До кінця XIX ст. акціонуванням була охоплена вся металургійна промисловість Півдня України⁴⁰.

Показовими є дані про частку великих компаній в акціонерному капіталі найважливіших галузей промисловості. За 1870–1890 рр. кількість найбільших товариств, основний капітал яких становив 1 млн руб. і більше, зросла в 11 разів, а їхній капітал – у 8 разів. Основний капітал товариств з капіталом менше 1 млн руб. збільшився тільки у 6 разів порівняно з їхньою кількістю. До того ж частка акціонерних товариств з капіталом менше, ніж 1 млн руб. зменшилася в 1,6 раза. Правом вирішального голосу в акціонерних товариствах користувалися тільки найбільші підприємці. В статутах цих товариств зазначалося, що кожен акціонер має право бути присутнім на загальних зборах і брати участь в обговоренні питань, але право вирішального голосу надавалось акціонеру, який мав не менше 12 акцій. Власник 24 акцій мав два голоси, 48 – три⁴¹.

Монополістичні об'єднання виникали насамперед у галузях важкої промисловості, бо саме там був високий ступінь концентрації виробництва і капіталу. Цей процес тісно пов'язувався також з економічною політикою держави і діяльністю великих комерційних банків, які фінансували і контролювали монополії. Синдикати у той час виникали таємно, не були юридично легалізованими й існували як акціонерні товариства, контори для продажу і т. п. Законодавство забороняло так звані зговори (стачки) промисловців і торговців, хоча фактично царський уряд підтримував свободу підприємницької діяльності. Економічна політика уряду була спрямована на підтримку великого капіталу. Цьому сприяли такі заходи, як митний протекціонізм і казенні замовлення, державні кредити і субсидії, залізничні

тарифи і експортні премії, підтримка організації з'їздів і монополій, акціонерних товариств тощо. Все це створювало монопольний ринок для незначної кількості великих підприємств, полегшувало встановлення монопольних цін і одержання значних прибутків⁴².

Акціонерна промисловість України, як і монархії Романових у цілому, характеризувалася великою прибутковістю. У другій половині 90-х рр. норма прибутку в ній коливалася між 11,5 і 15,6% на капітал, що становило в середньому 13%, майже вдвоє перевищуючи прибутковість західноєвропейських підприємств. Гірничопромислові південноукраїнські фірми, використовуючи систему державних замовлень і забороненого митного протекціонізму, досягали небачених надприбутків. Це, зокрема, стосувалося металургійних заводів, прибуток яких у 1897 р. досягав в середньому 50% на капітал, а Юзівського заводу – 100%. Дивіденди Південноросійського Дніпровського металургійного товариства і Товариства Брянського рейкопрокатного, залізорозного і рейкового виробництва становили 30–40% на капітал. У 1897–1898 операційному році товариство Дніпровського заводу отримало 4 млн руб., тобто 80% чистого прибутку на капітал, і видало з цієї суми 2 млн руб. дивідендів. Дивіденди акціонерних товариств коксового виробництва досягали 30–35%, а вугільних – 9–12% на капітал⁴³. Південноукраїнські гірничопромисловці наживали багатомільйонні багатства.

Поява значної кількості акціонерних товариств у найважливіших галузях промисловості України свідчила про те, що розпочався новий етап становлення великої індустрії. Нагромадження капіталу невеликою кількістю акціонерних компаній у провідних галузях української промисловості стало важливою умовою для створення тут монополій.

За концентрацією виробництва в основних галузях промисловості Україна посідала перше місце в Російській імперії. У 1901 р. на 12 великих металургійних заводах (з 16 діючих) було зосереджено 96% усіх робітників металургії Півдня України. На кожному з них працювало понад 1 тис. робітників, які виплавляли 87% чавуну в цьому регіоні⁴⁴. В 1900 р. п'ять південних металургійних заводів уклали картельну угоду про розподіл замовлень на рейки і створили для цього спеціальний орган. Уряд не допустив монополії до регулювання казенних замовлень. У тому ж 1900 р. була створена комісія графа Сольського, яка через два роки перетворилася на постійно діючий комітет з розподілу залізничних замовлень. Діяльність цього комітету носила характер відвертої і повної підтримки монополій. Але уряд не мав наміру втрачати контроль над замовленнями і не збирався передати його до рук тих самих монополій, яких він підтримував всіма засобами⁴⁵.

Високий рівень концентрації був характерний також для вугільної промисловості Донбасу. Якщо у 1902 р. 86% усього видобутку вугілля припадало на акціонерні компанії⁴⁶, то у 1912 р. частка 25 акціонерних товариств (з 26 діючих у цій галузі) вже становила 95,4% видобутку всіх акціонерних товариств і понад 70% видобутку вугілля в Донбасі⁴⁷.

У 1902 р. в Україні було засновано найбільший у металургії Російської імперії синдикат «Продамет», метою якого проголошувалося здійснення торгівлі виробами заводів цього об'єднання⁴⁸. До синдикату входило 12 підприємств (товариств), серед яких були Південноросійське Дніпровське металургійне товариство «Русский

Провиданс» та ін. На початок 1908 р. «Продамет» зосередив у своїх руках дві третини всього виробництва заліза і криці Південної України⁴⁹. Синдикат «Продамет» вів жорстку боротьбу з іншими синдикатами.

Особливо тривалою була боротьба з уральським синдикатом «Кровля». У 1907 р. він мав у своїх руках 54% виробництва покрівельного заліза і монопольно користувався такими ринками, як Сибір, Поволжя та ін. Однак «Продамет», спираючись на передову техніку південних заводів, і допомогу іноземних капіталістів – учасників синдикату, врешті-решт придушив конкуренцію з боку «Кровлі». На початок 1913 р. він зосередив у своїх руках продаж виробів металургійних заводів країни на 80–100%. Синдикат на цей час об'єднував до 30 металургійних підприємств, з них 17 на Півдні Росії, 8 – у Привіслінському краї, 3 – в Прибалтійському районі, 1 – в Центральному районі і 1 – на Уралі⁵⁰. На заводах «Продамету» в 1910 р. було зайнято 85 тис. робітників. За своєю питомою вагою і значущістю в економіці Російської імперії синдикат «Продамет» стояв на рівні Сталевої корпорації США і Сталевого тресту в Німеччині⁵¹. Синдикат продавав залізо різного гатунку, балки, рейки, бандажі в імперії Романових. Завдяки його діяльності істотно зріс експорт виробів з металу.

Важливим фактором у монополізації промисловості України була організація в 1904 р. синдикату «Продвугілля» (Акціонерне товариство торгівлі мінеральним паливом Донецького басейну), який об'єднав майже весь видобуток і продаж кам'яного вугілля в Донбасі. Це був один із найбільших синдикатів імперії. До нього входило 18 великих акціонерних вугільних товариств, підприємства яких у 1912 р. видобули 600 млн пудів вугілля, тобто близько 60% усього вуглевидобутку Донбасу. Напередодні війни на підприємствах «Продвугілля» працювало 64 тис. робітників⁵².

У період з 1902 по 1904 рр. у металургійній і металообробній промисловості Російської імперії було створено кілька синдикатів. Найбільшими з них після «Продамету» був синдикат з продажу металевих труб – «Трубопродажа». Він об'єднував усі російські підприємства, які виробляли труби, однак керівна роль у ньому належала німецьким капіталістам; загальне керівництво синдикатом перебувало в Берліні. Загалом на початку XX ст. цей синдикат об'єднав майже 100% російського збуту водогінних, газопровідних, фабричних, нафтопровідних та інших труб⁵³.

У 1903 р. було створено всеросійський синдикат «Гвоздь», який об'єднав 32 заводи. Майже весь збут залізного і крицевого дроту, цвяхів і т. д. було сконцентровано в руках цього синдикату. Його створення спричинило різке підвищення цін, а також зумовило нестачу на цвяхів. Розпочалась гостра боротьба синдикату з аутсайдерами і водночас всередині самого синдикату через квоти. Не витримавши цієї боротьби, синдикат «Гвоздь» розпався. У 1908 р. з'явилося товариство з продажу руди півдня Росії «Продаруд». До нього увійшли всі значні підприємства Півдня. Синдикат зосередив у своїх руках продаж понад 80% всієї руди.

Товариство для торгівлі виробами російських вагонобудівних заводів «Продвагон» розпочало діяльність у 1906 р. У 1912 р. на «Продвагон» припадало замовлень на 33,5 млн руб., у той час як для інших заводів, котрі не увійшли до синдикату, – лише 1 млн руб.⁵⁴ Паровозобудівні заводи, які уклали в 1900–1902 рр. картельну угоду, поставили вимогу, щоб комітет з розподілу залізничних замов-

лень «керувався нормами союзу паровозобудівних заводів». Ця вимога була виконана⁵⁵. У 1913 р. в галузі сільськогосподарського машинобудування та виробництва сільськогосподарських знарядь на Півдні України було створено синдикат «Врожай»⁵⁶.

Захищаючи інтереси монополістів високими протекціоністськими тарифами, царський уряд одночасно забезпечував їм можливість наживи на казенних замовленнях. Держава була власником основної мережі залізниць, а також військових заводів та портів і виступала як споживач палива, металу, машин та різних матеріалів. Уряд давав підприємцям замовлення за високими цінами, призначав премії й у такий спосіб гарантував підприємцям великі прибутки. Відомий промисловець Гужон, наприклад, діставав від казни у формі премії 300 руб. за кожний товарний вагон, 800 руб. – за пасажирський, 3 тис. руб. за кожний паровоз і 23 коп. за кожний пуд рейок. Замовлення з негайною виплатою великих сум давалися часто й таким капіталістам, які ще тільки думали споруджувати підприємства⁵⁷.

У харчовій промисловості найбільшим був синдикат цукрозаводчиків, заснований у 1887 р., бюро якого знаходилося в Києві. Найвпливовіша роль у ньому належала цукровим магнатам Бобринським, Браницьким, Береденкам, Хряковим. Спочатку синдикат об'єднував 78%, а в 1892–1893 рр. – 91% цукрових заводів України. Основним його завданням було регулювання цін на цукор і забезпечення підприємцям високого монопольного прибутку на внутрішньому ринку. Як і в перші роки існування цукрового синдикату, підприємці скорочували продаж цукру на внутрішньому ринку і збільшували його експорт. Вивозячи частину цукру за кордон, вони штучно підтримували високі ціни на нього в Російській імперії⁵⁸.

Монополії охопили своєю діяльністю й інші галузі народного господарства. Напередодні Першої світової війни в Україні вже не було жодної важливої галузі промисловості, в якій тією чи іншою мірою виробництво не було б монополізовано. Якщо в 1901 р. працювало лише 17 підприємств, на кожному з яких було зайнято понад 1 тис. робітників, то в 1913 р. їх налічувалося вже 42. У 1900 р. 5 великих металургійних заводів виплавляли 49% усього чавуну в Україні, забезпечивши понад 25% його загальноімперського виробництва. В 1913 р. на ці самі підприємства припадало вже 55% виплавленого чавуну Півдня України і 37% виробництва його у Росії в цілому. Усі монополістичні об'єднання, що діяли в Україні, мали загальноімперське значення. Високий рівень концентрації виробництва не суперечив існуванню великої кількості невеликих підприємств, які, застосовуючи рутинну техніку, виробляли мізерні обсяги продукції.

З 90-х рр. XIX ст. виявились ознаки концентрації виробництва на західноукраїнських землях. Одним з виявів цього було утворення в 1892 р. картелю з метою нормування цін на нафту. Протягом 1905–1906 рр. виникло понад 50 акціонерних компаній з видобутку нафти, найбільшими з яких були «Галицько-Карпатське товариство» з капіталом 16 млн крон, компанія «Сходниця» з капіталом 10 млн крон, компанія «Галичина» з капіталом 6 млн крон. У першому десятиріччі XX ст. у нафтовій промисловості прискорився процес концентрації підприємств. Кількість їх з 344 у 1907 р. скоротилася до 254 у 1910 р. Найбільші 15 підприємств виробляли 75% нафти, що видобувалася в Галичині⁵⁹.

У деревообробній промисловості Закарпаття з 1882 р. діяв синдикат «Мун-

дус». Акціонерний капітал синдикату становив в 1910 р. 3 млн, а в 1916 р. – 7,3 млн крон. Найбільший хімічний завод у Сваляві, збудований у 1910–1911 рр., належав будапештській компанії «Сольва», акціонерами якої крім австрійських були англійські, французькі та американські підприємці⁶⁰.

Створивши банки, акціонерні товариства, концерни та інші монополістичні об'єднання, іноземні підприємці оволоділи основними галузями промисловості Західної України, насамперед нафтовою. Спочатку панівне становище в ній належало австрійським підприємцям, але з початку XX ст. почав надходити німецький капітал, а згодом американський і англійський. В 1911 р. англійським капіталістам лише в Бориславі належала 71 свердловина з 363, які давали 1/4 нафтовидобутку Бориславського басейну. В 1912 р. німецькі й англійські фірми об'єдналися в концерн, що зосередив у своїх руках 1/3 видобутку нафти в басейні, заволодів усіма нафтопроводами цього району, чотирма з семи великими нафтопереробними заводами. У 1913 р. в нафтову промисловість Прикарпаття почав посилено проникати і французький капітал. Напередодні війни вкладений у нафтодобувну промисловість Прикарпаття капітал оцінювався у 310 млн австрійських крон, з них майже 1/3 припадала на австрійський капітал, 1/5 – на англійський, по 12–15% – на німецький, французький і місцевий галицький, по 2% – на американський і бельгійський⁶¹.

У нафтовій промисловості Галичини між групами нафтовидобувників і гасозаводчиків точилася постійна конкурентна боротьба. Заводчики-рафінери прагнули максимально знизити ціни на нафту, а нафтовидобувники робили все для того, щоб підвищити їх. Це призвело до виникнення двох монополістичних організацій, які конкурували між собою, – картелю власників головних заводів і синдикату нафтовидобувників. Картель австро-угорських власників заводів виник у 1892 р. До нього приєдналися рафінери Галичини. Через два роки картель був ліквідований, бо за цей час були побудовані нові нафтопереробні заводи, і попередній розподіл квот між учасниками картелю став недійсним. Картель утворився на новій основі у 1896 р. За короткий час свого існування він зумів підвищити ціну на гас з 27 до 36 крон за 100 кг. У той же час різко знизилися ціни на нафту (з 4,5 крон в 1900 р. до 1,25 крон в 1902 р.). Це призвело до організації монополістичного об'єднання нафтовидобувників. З активною допомогою австрійського банку «Кредитанштальт», що фінансував багато нафтодобувних компаній Галичини, у 1903 р. був організований синдикат «Петролеа». В руках синдикату зосередилась продукція всіх великих і більшості дрібних нафтовидобувників Галичини. Йому вдалося об'єднати 9/10 нафтовидобувників Галичини. Однак, у 1907 р. через кризу надвиробництва та падіння цін на нафту синдикат «Петролеа» розпався. Замість нього утворився картель під назвою «Крайовий союз нафтовидобувників». У ньому об'єдналося 75,2% усіх підприємств, продукція яких становила не менше 80%. Керівна роль в новому картелі належала англійському концерну «Прем'єр ойл»⁶².

Гасозаводчики Галичини утворили черговий картель у 1903 р., але під час розподілу квот урядом їм було надано не більше 1/4 частини контингенту. Після побудови у 1905 р. американською фірмою «Вакуум ойл компанії» двох нових заводів у Сілезії та Словаччині становище нафтопромисловців Галичини ще більше погіршилось, адже вони мали право переробляти лише 25,8% видобутої у цьому регіоні нафти. Згодом це призвело до розпаду картелю рафінерів⁶³.

Австрійський капітал посідав провідні позиції в лісопилній і деревообробній галузях промисловості. Іноземні підприємці скуповували на західноукраїнських землях тисячі гектарів лісу. Хижацька розробка лісових масивів призводила до зменшення їхніх площ.

Перший цукровий картель в Австрійській монархії було утворено в 1876 р. Його учасники зобов'язувались не створювати нових підприємств. Крім того, картель добився підвищення залізничного тарифу на перевезення цукрового буряка залізницями Буковини та Галичини, а уряд підвищив акцизні збори на цукор на 38%⁶⁴.

Монополістичні тенденції в розвитку пивоварної та горілчано-спиртової промисловості на території українських земель імперії Габсбургів виявлялись у вигляді утворення картелів і підписання конвенційних угод у цих галузях та за рахунок квотування виробництва продукції підприємств цих галузей⁶⁵.

З початку ХХ ст. австро-угорська промисловість, у якій переважали картелі, почала диктувати свою волю західноукраїнській економіці. Картелі поглинали в Східній Галичині всі підприємства, існування яких було для них небажаним. Майже неможливим було будівництво нових фабрик і заводів, якщо це суперечило інтересам відповідних монопольних об'єднань.

Підсумовуючи наведені вище дані по державі й монополістичному капіталу на теренах українських земель у складі імперій Романових і Габсбургів на початку ХХ ст., необхідно визнати:

- уряди цих держав активно втручалися в розвиток процесів промислового монополізму на території українських земель шляхом встановлення квот на виробництво продукції, надання казенних замовлень, здійснення відповідної політики залізничних тарифів, встановлення акцизів або премій на виробництво продукції та за рахунок здійснення протекціоністської політики у сфері зовнішньої торгівлі;

- особливістю розвитку промислового монополізму на підросійських землях України стало поширення синдикатів – організаційних форм монополістичних об'єднань, при яких ті підприємства, що увійшли до них втрачають комерційну збутову самостійність, але зберігають юридичну і виробничу свободу дій. Тобто в синдикатах збут продукції і розподіл замовлень здійснювався централізовано;

- на західноукраїнських землях монополістичні тенденції в розвитку промисловості проявлялися у вигляді утворення картелів – форм монополістичних об'єднань, в яких, на відміну від інших, більш стійких монопольних структур, кожне підприємство зберігало фінансову і виробничу самостійність. Об'єктами угод були: ціноутворення, сфери впливу, умови продажу, використання патентів, регулювання обсягів виробництва, узгодження умов збуту продукції, наймання робітників. Картелі діяли, зазвичай, в межах однієї галузі.

4. Світовий ринок і сільське господарство України на порозі новітньої епохи

Регіони Російської імперії перебували на різних стадіях економічного й соціального розвитку. Перехід від аграрного до індустріального суспільства виявився тривалим. Понад 70% населення було безпосередньо зайнято в землеробстві, а в сільській місцевості проживало на початку ХХ ст. близько 85% жителів країни.